

De forten en kastelen van Ghana een collectief monument

Albert van Dantzig

De Goudkust

De lange rij van handelsforten die in de loop der tijden gebouwd is langs de westkust van Afrika, en wel speciaal aan dat stuk kust dat bekend werd als de Goudkust, heeft een zeer belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis van de Europese expansie, die begon met de Portugese ontdekkingsreizen van de 15de eeuw. Het was niet alleen goudzucht die de Portugezen naar de tropen dreef, maar ook godsdienstijver; niet alleen wilde men de heidenen bekeren, maar men hoopte ook in West Afrika de Mohammedaanse vijand in de rug te kunnen aanvallen. Het was daarom noodzakelijk een sterke basis te hebben. Tien jaar voor Columbus de Nieuwe Wereld ontdekte, bouwden de Portugezen al het kasteel Sao Jorge da Mina, dat niet alleen het oudste, maar ook nog steeds het meest imposante bouwwerk van Europese oorsprong in West Afrika is. Algemeen wordt aangenomen dat 'Caramançá', met wie Dom Diogo d'Azambuja uit naam van de Koning van Portugal onderhandelde over de bouw van de sterkte, Kwamena Ansah was, een van de eerste Fante hoofden van Elmina, en dat 'Mina' sloeg op de goudmijnen in het binnenland. Er is echter ook een geloofwaardige theorie dat Caramançá een Mohammedaanse Mande leider of Mansah van handelaars uit de westelijke Soedan was met de naam Kara, en dat de naam Mina niet is afgeleid van het Portugese woord voor (goud)mijn, maar in feite het Arabische woord voor haven is. Ook is het opmerkelijk dat het kasteel minstens even zware verdedigingswerken aan de landzijde als aan zee kreeg: men rekende er schijnbaar op dat 'de Turk' wel eens met zwaar geschut uit het Noorden zou kunnen oprukken tegen de nieuwe Christenen kolonie; men wist in die tijd nog maar bitter weinig van de geografie en werkelijke omvang van het Turkse rijk.

Begin ontwikkeling

Hoe het ook zij, met de eerste onderhandelingen tussen d'Azambuja en Karamansa werd een precedent gesteld waar later nooit meer van is afgeweken: de Europeanen konden hun forten bouwen waar hen dat goed scheen, maar territoriale rechten, zelfs over de grond waar die forten op gebouwd werden, kregen ze

niet. Dat wil niet zeggen dat de Europeanen geen politieke invloed uitoefenden: enkele jaren later kreeg Elmina zelfs Portugese stadsrechten. Al spoedig bleek dat de Arabieren en Malinke met hun handelswaar uit het Middellandse zeegebied die langs de lange karavaansroutes door de Sahara werden aangebracht niet konden concurreren met de Portugezen die dezelfde soort goederen per schip aanvoerden en ze tegen aanmerkelijk lagere prijzen konden aanbieden. De Mohammedaanse handelaars verdwenen snel van het Westafrikaanse kusttoneel en maakten plaats voor de 'Akanisten', Akan (Ashanti) sprekende goudhandelaren uit het regenwoud gebied waar de belangrijkste Westafrikaanse goudmijnen waren [en nog steeds zijn]. Elmina breidde zich snel uit en werd een soort metropolis van handelaren uit alle streken.

Elmina was stellig de belangrijkste handelshaven, maar al spoedig voelden de Portugezen ook de behoefte om ook in andere kustplaatsen de stroom van goud, ivoor en andere bosproducten te tappen, en bouwden forten bij de mond van de Ankobra en de Prah rivieren die door de goudgebieden stromen. Zowel de Afrikaanse als de Europese producten arriveerden beetje bij beetje, en het gebeurde maar zelden dat een Afrikaanse handelaar al zijn waar in een keer aan een Portugese handelaar kwijt kon. Het creëren van opslagruimte was dus een eerste vereiste en een goed verdedigingsmechanisme was vooral nodig voor het goud dat zo een enorme waarde vertegenwoordigt in kleine, makkelijk te ontvreemden hoeveelheden.

De 15de eeuw

Gedurende vrijwel de hele 15de eeuw bleef de Portugese monopoliepositie in West Afrika onaangetaast. Wel maakten Engelsen en Fransen een enkele keer gewaagde stroop- en handelstochten langs de kust, maar van werkelijke concurrentie kan men pas spreken wanneer de Hollanders helemaal aan het eind van die eeuw op grootscheepse wijze aan de Goudkust gaan handelen. Sinds Philips II de Spaanse en Portugese havens voor Nederlandse schepen had gesloten, noodzaakte hij zijn voormalige onderdanen zelf hun weg naar de Indiën, en vooral naar het fameuze goudrijk aan de Kust van Guinee te vinden. Binnen een paar jaar

nam het aantal Nederlandse schepen dat de Goudkust aandede toe van enkele tot enkele honderden. De positie van de Portugezen in Elmina bleek vrijwel onaantastbaar, maar even ten oosten van Elmina lag het koninkrijk Saboe (Asebu) waarvan de haven Mori een ware *boomtown* voor Nederlandse handelaars en Akanisten werd. De Nederlanders bevonden zich ten opzichte van de Portugezen nu in ongeveer dezelfde positie als de Portugezen zich bevonden hadden ten opzichte van de karavaanhandelaren uit de westelijke Soedan; de Nederlanders verkochten betere waar voor minder goud.

Nederlanders

Maar de Portugezen deden wat ze konden om de concurrenten tegen te gaan en namen regelmatig represailles tegen Afrikanen die zich met Hollanders afgaven. Tenslotte zond de koning van Asebu twee ambassadeurs naar de Republiek met het verzoek aan de Staten-Generaal om een sterkte in Mori te bouwen. Het Fort Nassau, waar de ruïne nog steeds te bezichtigen valt, werd het eerste van een lange reeks Nederlandse handelsforten in West Afrika. Toen in 1637 het kasteel St. George d'Elmina, na verscheidene mislukte pogingen, bij een door Maurits van Nassau uit Brazilië gezonden expeditie werd veroverd en kort daarna ook de andere forten in Nederlandse handen vielen, was het afgelopen met de Portugese Goudkust. Maar de Nederlandse Westindische Compagnie behield haar hegemonie op die kust niet lang: er ontwikkelde zich een soort *gold-rush* en kort na elkaar vestigden Engelsen, Zweden, Denen, Brandenburgers en Fransen zich op die kust, hetgeen leidde tot een proliferatie van forten en kastelen. De handelspaden uit het goudrijke binnenland vertakten zich als de delta van een rivier en er ontwikkelde zich een ingewikkeld spel van allianties en tegen-allianties met plaatselijke politieke leiders.

De Portugezen, en de Nederlanders na hen, hadden altijd zoveel mogelijk de verkoop van vuurwapens op de Goudkust tegen gehouden om oorlogen die de vrijheid en veiligheid der handelspaden zouden kunnen verstoren, te voorkomen. Maar met de toenemende concurrentie was deze politiek niet vol te houden, en tegen het einde van de 17de eeuw werden niet alleen vuurwapens op grote

schaal verkocht, maar groeiden zowel vraag naar als aanbod van slaven snel. In het binnenland vonden grote machtsverschuivingen plaats, waarbij Ashanti vrij plotseling naar voren kwam als de machtigste staat en hoofdleverancier van slaven. De Ashantis ontwikkelden hun beroemde eigen cultuur die echter zonder twiifel ook zeer is beïnvloed door contacten met de forten aan de kust.

In de driehoekshandel tussen Afrika, Amerika en Europa, die de geschiedenis van de drie continenten zo heeft beïnvloed, speelden de forten een belangrijke rol. Er is weinig goeds te zeggen van de slavenhandel, maar men kan niet ontkennen dat ten gevolge van de lange periode van intensieve contacten tussen gelijkwaardige Afrikaanse en Europese handelspartners in en om de forten een situatie is ontstaan van wederzijds respect, waardoor het kolonialisme later, in de tijd van het imperialisme, ook nooit de kans heeft gehad zich van zijn slechtste kant te laten zien. Het was ook niet toeval dat Ghana het eerste land van Afrika bezuiden de Sahara was dat zijn onafhankelijkheid verkreeg, en dat vrijwel zonder de conflicten die zo kenmerkend waren voor het dekolonisatieproces.

Als een collectief monument van de Westafrikaanse handelsketen, van 300 jaar sjacheren tussen Afrikanen en Europeanen op voet van gelijkheid, verdienen de forten en kastelen van Ghana met hun stedelijke omgeving de grootste aandacht; het zijn niet alleen belangrijke historische monumenten maar zij vormen ook, als een geheel, een unieke toeristische attractie, die ook zeer gunstig gelegen is met de recente opening van de internationale doorgangsweg van Abidjan naar Lagos.

Prof. dr. A. van Dantzig is hoogleraar, verbonden aan de Universiteit van Ghana.

Elmina

Arjen Joustra en Diederik Six

Elmina is een Westafrikaanse stad gelegen aan de golf van Guinea. Aan het einde van de 15de eeuw kwam het destijds kleine vissersdorpje, door haar voor de handel zeer gunstige ligging, in contact met de Europese mogendheden. Deze contacten bepaalden de ontwikkeling en in belangrijke mate ook het karakter van de stad. Het door de Portugezen bij het dorp gebouwde kasteel São Jorge da Mina speelde hierbij een centrale rol. Van 1637 tot 1872 was het kasteel Nederlands hoofdkwartier aan de Goudkust en de stad groeide uit tot een belangrijke handelsplaats. Aan het begin van de 19de eeuw, na de afschaffing van de slavenhandel, verloor het gebouw haar functie van handelspost. Ruim een eeuw later, in 1921, verloor ook de stad, door een voor de haven afgekondigd handelsverbod, haar handelsfunctie. De stad viel terug op haar oorspronkelijke bron van inkomsten, de visserij.

Deze terugval in ontwikkeling heeft enerzijds het voordeel gehad dat het waardevolle karakter van de stad niet door nieuwe of uitgebreide functies is aange-tast. Anderzijds dreigt dit karakter nu wel aan verval ten onder te gaan.

Het verval kan alleen tegengegaan worden als de stad nieuwe economische

impulsen krijgt. Verbeterde visserij-technieken kunnen zo'n impuls geven. Maar ook moet er gedacht worden aan stimulering van het toerisme. Restauratie van het in Elmina gelegen cultuur- en bouwhistorisch zeer waardevolle kasteel St. George zou een belangrijke eerste stap kunnen zijn. Studenten restauratietechniek aan de T.U. Delft onderzochten de mogelijkheden van hergebruik van het kasteel.

De problemen die bij een toeristische functie naar voren komen, liggen voor een groot deel niet in het kasteel zelf maar in haar omgeving. Bovendien zijn de problemen meestal van niet bouwkundige aard. Het onderzoek is daarom uitgebreid naar andere disciplines. Het is de bedoeling dat dit interdisciplinaire onderzoek een voorstel oplevert dat aangeeft hoe door nieuwe economische impulsen de waardevolle elementen en structuur van de stad gerehabiliteerd kunnen worden.

De geschiedenis van de stad en het kasteel Elmina

Aan het eind van de 15de eeuw waren de handelsroutes van India naar Europa door de Turken geblokkeerd. Op zoek naar nieuwe handelsroutes ontdekten de Portugezen in 1471 de Westafrikaanse kust. De kuststrook van het huidige Ghana werd Mina (de mijn) genoemd vanwege de overvloed aan goud die hier aangeboden werd.

Diogo d'Azambuja kreeg van koning João II van Portugal opdracht om een geschikte plaats te vinden om een handelspost te bouwen. De keuze viel op het handelsplaatsje Aldea das Duas Partes, het huidige Elmina. De situering op de punt van een landtong, welke gevormd wordt door de rivier de Benja en de Atlantische Oceaan, geeft de vesting een uitzonderlijk goede strategische ligging. Niet gerust op de blijvend goede gezindheid van de lokale bevolking moest het kasteel snel gebouwd worden. Om dit te kunnen verwezenlijken werd het meest essentiële bouw materiaal zoveel mogelijk in Portugal voorbereid.

Het geprefabriceerde kasteel werd volgens de laatmiddeleeuwse kastelenbouwtraditie opgetrokken. Een hoog ommuurd vierkant plein met op drie hoeken naar buiten stekend ronde torens. De vierde hoek werd door een vierkante toren gemarkeerd.

Afb. 1. Situatie van Elmina tijdens de verovering van het kasteel door de Nederlanders op de Portugezen in 1637. A.R.A. Inv.nr. 0104 St. Generaal 5755I.

